

EURÓPA MODELLVÁLTÁSA

INTERJÚ MARJÁN ATTILÁVAL

Marján Attilával, az Európai Bizottság munkatársával beszélgettünk a világgazdasági erőcentrumok eltolódásáról, Kína felemelkedéséről, ennek Európára gyakorolt hatásairól és kihívásairól, illetve az ezekre adandó válaszokról. A témában született könyve „Európa sorsa” címmel 2007 májusában jelent meg a HVG kiadónál. Az interjút vitaindítónak szánjuk, hiszen fontosnak tartjuk, hogy a hazai közgazdászok körében megjelenő elképzelések az európai versenyképesség fejlesztéséről nagyobb nyilvánosságot kapjanak.

– *Hogyan értékelhetőek a főbb világgazdasági centrumok között az elmúlt tíz évben bekövetkezett átrendeződések? Mit gondol az Egyesült Államok, Kína, és az Európai Unió viszonyáról gazdaságpolitikai/fejlesztésgazdaságtani viszonylatban?*

– A világgazdaság viszonyrendszere, illetve az arról alkotott percepciók valóban radikálisan megváltoztak. Elég, ha megnézzük az unalomig ismételt Lisszaboni Programot, és látjuk, hogy az ezredfordulón még igen optimista hangulat uralkodott Európában: a gyors növekedés és alacsony munkanélküliség mellett a program fókuszában az információs társadalom és gazdaság kialakítása volt. Később azonban a program úgy alakult, mint egy lázgörbe – mindig azt mutatta, ami éppen a legnagyobb problémát jelentette az integráció számára. 2002 környékén a fenntarthatóság került a középpontba, napjainkra pedig a növekedés fellendítése, a termelékenység növelése és a munkanélküliség visszaszorítása. Európa fut a pénze után.

Hasonlóképpen az is egészen új jelenség, hogy ma mindenki Kínáról beszél. Az ezredfordulón még inkább a japán *neomerkantilista modell* bukása volt a téma, a szigetország gazdaságának és pénzügyi szektorának katasztrofális állapota. Pedig a nyolcvanas években még mindenki attól félt, hogy Japán „megeszi” Amerikát. Pár hete megfigyelőként részt vettem az Európai Bizottság ülésén, amelyen a leghosszabb napirendi pont Kína volt: szinte valamennyi biztos hangot adott a Kína által okozott félelmeinek vagy frusztrációjának fogyasztóvédelmi, versenyképességi, kereskedelempolitikai, vagy épp kulturális szempontból. Minden ország egyre inkább Kínához méri magát – nem a mai Kínához, hanem ahhoz a Kínához, ami a jelenlegi trendek és félelmek alapján tíz év múlva kialakul. Az EU a Lisszaboni Programmal még megpróbálta magát az Egyesült Államokhoz mérni, Amerika számára azonban Európa sem geostratégiai, sem gazdasági értelemben nem fontos. Az Egyesült Államok jövőképében Kínának sokkal nagyobb szerep jut, mint Európának.

– *Amerikában kialakulóban van egy erőteljes Kína-fóbia. Mennyire jellemző ez Európára?*

– Az amerikai közvélemény és gondolkodó elit megosztott. Vitathatatlanul van egy nagyon markáns félelem Kínától, ugyanakkor a demokraták próbálják ezt tompítani, igyekeznek megtalálni a konfliktusmentes együttműködés lehetőségeit, amivel egyébként Európa is próbálkozik. Kétségtelen, hogy Amerikában nyíltabban beszélnek a félelmekről, mintha egy kicsit előbb ismerték volna fel a világgazdaság

erőközpontjai között megindult átrendeződést. Ez nem véletlen – míg Európa számára Kína szektorális problémákat jelent, addig az USA esetén a hegemon pozíciót veszélyezteti. Európa és az USA Kína megközelítése épp ezért egészen eltérő. Míg az előbbiben alapvetően csak gazdasági vagy szakpolitikai kérdések jelennek meg, az utóbbié egyértelműen a geopolitikáról szól.

- *A világgazdaság erőcentrumának eltolódása milyen hatással van a pénzügyek területén?*

- Kína sok területen erős: hatalmas a piaca, rendkívül költséghatékonyan tud termelni, de pénzügyi szektora gyakorlatilag nem létezik: mérete elenyésző egy ekkora országhoz képest. A kínai pénzügyi rendszer legnagyobb problémája, hogy politikai irányítás alatt van: erősen szabályozott a külföldiek tulajdonszerzése, a jüan nem konvertibilis, árfolyamát politikai kézi vezérlés szabja meg. A tőke azonban versenyez a piacért, a külföldi pénzügyi szolgáltatók a nagy profit reményében elfogadják, hogy nem szerezhettek például irányító befolyást, vagy sok tevékenységet nem végezhetnek. A hatalmas piac meghódításának reményében alávetik magukat a szabályoknak. Az ezermilliárd dollárnyi kínai valutatartalék is csak az agresszív árfolyambeavatkozások révén halmozódhatott fel. A pénzügyi szektorban nem beszélhetünk szabadságról, itt még nyoma sincs a reálgazdaságot jellemző nyitásnak. Ilyen körülmények mellett jöhetett létre az a furcsa szituáció, hogy Kína hitelezi a világot. A reálgazdaságban bekövetkezett erőeltolódás tehát a pénzügyekben még nem érzékelhető igazán. Ha liberalizálnák Kínában a pénzügyeket, akkor a jüan árfolyama pillanatok alatt drámaian elmozdulna.

- *Vajon az euró képes lesz arra, hogy javítsa Európa pozícióit a nemzetközi pénzügyekben? Az elmúlt években az európai pénzügyi szektorban nagymértékben fellendültek a mikrointegrációs folyamatok. Ez hosszabb távon is folytatódni fog?*

- Nagyon nehéz az euró hatásait elválasztani más hatásoktól. Az európai pénzügyi szektorra négy tényező is befolyással van. Az első a belső piac kiépülése a kilencvenes évek közepén, nagyrészt a jogi liberalizációnak köszönhetően. Második a globalizáció, azon belül is különösen a határokon átnyúló vállalatfelvásárlási hullám. Harmadik tényező a technológiai forradalom, amely talán a pénzügyi szektorban fejt ki legmarkánsabb hatásait. A negyedik faktor maga az euró bevezetése. Mint mondtam, ez utóbbit szétválasztani a másik három tényezőtől nehéz, de nem lehetetlen. Az eurónak önmagában is, de a percepciókra gyakorolt hatásai miatt is jelentős piaci koncentráló, versenyfokozó, transzparenciát növelő hatásai vannak. Tagadhatatlan, hogy az euró segíti Európát, hiszen az elmúlt fél évtizedben folyamatosan jótékony hatást gyakorolt az európai gazdaságra.

- *Elegendő ehhez ránézni a nemzetközi valutatartalékok megoszlásának változására.*

- Így van, az euró valutatartalék-volumene immár fele a dollárénak. Hatalmas áttérés, hogy Kína a közelmúltban bejelentette, hogy a jövőben egyre több olajat szándékozik euróban venni. Eddig az olajat kizárólag dollárban fizették. A modern globális gazdaságnak mindig kell, hogy legyen egy primer valutája. Ezek a valuták a tehetetlenség, illetve a gazdasági mechanizmusok kimondott és ki nem mondott szabályai folytán túlélhetik önmagukat. Kiváló példa erre a brit font, amelynek még akkor is kimagasló szerepe volt a nemzetközi pénzügyekben, amikor már rég az Egyesült Álla-

mok volt a világ vezető gazdasága. A mai szituáció persze messze nem ilyen egyértelmű, nem beszélhetünk arról, hogy az euró mögött álló gazdasági blokk átvenné az Egyesült Államok szerepét. Az azonban valószínű, hogy éppen az ilyen berögződések miatt kisebb az euró szerepe, mint amekkora lehetne. Nem elképzelhetetlen, hogy a jövőben egy duális, vagy majdnem duális nemzetközi pénzügyi rendszer fog kialakulni. Erre azonban akkor lenne a legnagyobb esély, ha a dollár összeomlana, ami a hatalmas amerikai ikerdeficit miatt nem is teljesen kizárt.

- *Beszéljünk egy kicsit a vállalati kultúráról! Mit gondol, meg tud-e újulni az európai vállalati kultúra?*

- Vállalati kultúráról beszélhetünk egyrészt jogi és finanszírozási értelemben, másrészt pedig az emberi mentalitás, a menedzsment-kultúra értelmében. A kettő egyébként nyilván összefügg. Jelenleg nem létezik egységes európai vállalati kultúra. Van az angolszász, tőzsdei finanszírozású modell, és az alapvetően német eredetű, banki finanszírozású, a stakeholderek összefonódásán alapuló vállalatikultúra-modell. Megfigyelhető, hogy a kontinentális modell egyre inkább elmozdul az angolszász vállalatirányítás felé: például napjainkban több száz éves, családi tulajdonban lévő német vállalatok mennek a tőzsdére. A mentalitás azonban legalább olyan fontos, mint a finanszírozás, és ezzel sajnos komoly bajok vannak a kontinensen. Egy nemrég készített közvéleménykutatásban 100-ból 75 végzős francia egyetemi hallgató azt válaszolta, hogy köztisztviselő szeretne lenni. Ez katasztrófa. Európában egyrészt sokkal kisebb a vállalkozási hajlam, mint Észak-Amerikában, másrészt a menedzsmentmentalitás is egészen más. Sok esetben működnek még a nemzetállami reflexek, a kontinensen tíz CEO-ból kilenc nemzeti. Kiválasztásban, motiválásban, prioritásképzésben sem mindig a megfelelő szempontok érvényesülnek.

- *Ez összefügg azzal, hogy Európa nehezen „szabadul meg” az ipari termeléstől, és nem tudott olyan gyorsan átállni a szolgáltatásokra, mint az Egyesült Államok?*

- A versenyképes szolgáltatásokhoz kreativitásra és rugalmasságra van szükség, mind a termelési tényezők megszervezésében, mind a vállalatirányítás terén. A tercier szektor sokkal mozgékonyabb, mint az ipar. Az iparban óhatatlanul kialakulnak azok az összefonódások és kapcsolódások, amelyek megalapozzák a szociális modellt. Az ipar nemcsak input/output transzformátor, hanem sok más szerepe is van: stabilitást teremt, gondoskodik a résztvevőkről. A szolgáltatásokra ez nem jellemző.

- *Az ipari szerkezet tartóssága tehát a történelmi hagyományokból következik, egész pontosan a szociális gondoskodás és szolidaritás XIX. századi kialakulásából?*

- A gazdasági és társadalmi tradíciók egymást erősítik, és kialakítottak Európában egyfajta közmegegyezést. A később jövőknek (és így Magyarországnak) nagy szerencsénk van ebből a szempontból, ugyanis itt nem alakultak ki olyan tabuk, mint a fejlett nyugat-európai országokban.

- *Közgazdászok körében egyre elfogadottabb, hogy Európában az állam túlzott beavatkozása a gazdaságba az alacsonyabb hatékonyság egyik fő oka. Mégis úgy tűnik, hogy a reformok lassan és nehézkesen haladnak.*

- Ez sokaknak nem ennyire nyilvánvaló, és messze nincs közmegegyezés. Mi közgazdászok valóban elfogadjuk, a társadalom azonban nem, sőt a nyugat-európai politikai elit jelentős része sem. Európa legfontosabb feladata a modellválasztás. A döntéshozók és véleményformálók számára azonban nem egyértelmű, hogy milyen

modellt is kellene választani. Az én meggyőződésem, hogy egy versenyképességre alapozó, piacbarát modellt kell választani. Hosszú távon egyedül a liberális gazdaságpolitikában látom a kiutat Európa számára, de nem minden országban ez az uralkodó nézőpont. Franciaországban például az EU Alkotmányos Szerződése jelentős részben a liberalizmustól való félelem miatt bukott meg.

- *Mennyire megalapozottak ezek a félelmek? A versenyképesség növelése szükségszerűen a szociális védőháló lebontását vonja maga után?*

- A szociális védőhálóknak nem kell feltétlenül megszűnniük, de az átalakulás elkerülhetetlen. A világpiacon Kína és India belépésével közel egy milliárd új munkavállaló jelent meg. Ilyen kínálatoldali sokk soha nem érte még a világgazdaságot. Szinte egyik pillanatról a másikra a felére csökkent a globális tőke-munkaerő arány, és ezzel drasztikusan romlott az európai munkavállalók helyzete. A vak is látja, hogy az eddig megszokott európai jóléti szintet nem lehet fenntartani. Meg lehet találni a módját az okos reformoknak, de a végkifejlet adott. A szociális modell átalakítása nem l'art pour l'art feladat, ha ugyanis nem történik meg, Európa elveszíti versenyképességét és végérvényesen leszakad. Napjaink politikai elitjeinek a legfontosabb feladata, hogy ezt megértessék és elfogadtassák a társadalommal. Ez egy rendkívül nehéz feladat, de az európai integráció számára nincs ennél életbevágóbb. A társadalmak nehezen fogadják el azt, ami korábban elképzelhetetlen volt, vagyis, hogy lesznek olyan generációk, amelyek rosszabbul fognak élni, mint a szüleik. Az ötvenes években létrejött egy békés Európa, részben persze a NATO-nak és Amerikának köszönhetően. Most egy új projekttel kell szembenézni: a békés Európát újra versenyképessé kell tenni, ehhez azonban a közvéleménnyel egy reális önképet kell elfogadtatni. A versenyképesség, még ha az életszínvonal csökkenésével jár is, az egyetlen járható út. A szociális modell fenntartása, a kontinens körülbástyázása és a protekcionizmus biztos kudarcot jelent.

- *Lesz-e egységes európai politikai és gazdasági tér? Milyen akadályai vannak ennek, és hogyan lehet ezeket felszámolni? Kik a kulcsszereplők ebben: a nemzetállamok politikusai, az Unió politikusok, a nagyvállalati vezetők vagy a társadalomtudományi szakmák művelői, mindenekelőtt a politológusok és közgazdászok?*

- Rövidesen megjelenő könyvem utolsó fejezete éppen erről szól: *Európa 2050*. Nagyon sok tényező van, ami lépéskényszerbe hozza Európát. A már ismert *modellválasztási kényszer* az egyik, de ott van az *előregedés*, a *bevándorlás* kezelése, az olyan globális kihívások mint a klímaváltozás, a felsorolás hosszan folytatható. A nem túl távoli jövőben Európának színt kell vallania. A kontinenst érő centrifugális és centripetális erők ki fogják kényszeríteni az elmozdulást. E változást illetően több verzió is elképzelhető, de a legfontosabb kérdés talán az, hogy lesz-e *többsebességes* Európa vagy sem. Többsebességes Európa jelenleg igazából nem létezik, de vannak bizonyos elemek (euró, schengeni együttműködés stb.) amelyek ebbe az irányba mutatnak. Lelkületét, ethoszát tekintve azonban Európa egységesebb, legfeljebb van néhány olyan terület, amelyhez némelyik tagállam később zárkózik fel. Kétsebességes Európáról akkor beszélhetünk majd, ha kialakul két olyan blokk, amelyek hosszú távon és markánsan külön utakon járnak. Külön modellt fognak alkalmazni, jelentős kérdéseket másképp fognak intézni. Itt a legnagyobb dilemma az, hogy a *mag-Európa* milyen modellt fog választani. Komoly realitása van annak, hogy földraj-

zi és történelmi okokból a charlemagne-i Európa lesz a mag. Ezek az országok, élükön Franciaországgal, olyan gazdasági és társadalmi modellt alkalmaznak, amely nem zárja ki, hogy az integrációt húzni hivatott mag-Európa elhibázott modell alapján jöjjön létre. A legnagyobb félelmem, hogy egy kétsébséges Európában a mag-Európa egy bezárkózó, protekcionista, a globalizációtól féltő, azt elutasító, önvédelmi reflexek által irányított blokk lesz. Ezt az igen negatív scenáriót mindenki tagadja, sőt szinte tabunak számít, de sajnos egyáltalán nem irreális. Sokan vallják, hogy szemmel láthatóan feszülnek az EU eresztékei. A jelenlegi tagok és tagjelöltek mérhetetlen heterogenitására miatt a mag egyre komolyabban fogja venni a politikai unió ötletét. Ha lesz kétsébséges Európa, akkor a mag-Európát erős politikai integráció fogja jellemezni. A dolog meg is fordítható: ha lesz politikai egység, akkor az a mainál mindenképp kisebb Európára fog kiterjedni. A politikai egység felé vezető lépéseket Európa defenzióból fogja meglépni. Azt nem látom, hogy nemzetállami vagy európai politikus fogja-e vezetni ezt a folyamatot. Nyilván a nagy kérdésekben a tagállamok döntenek, Brüsszel legfeljebb ötleteket adhat. Probléma megint a közvéleménnyel van, ilyen horderejű lépéseket nem lehet a támogatása nélkül meghozni. A közvélemény pedig nem túl lelkes.

- *Gyakran elhangzik, hogy ma nincsenek olyan nagyformátumú nemzetállami politikusok, mint 50 éve, akik képesek lennének európai politikusként fellépni és egy ilyen változást levezényelni.*

- Valóban divatos nagyformátumú régi generációkról beszélni. Szerintem azonban egy politikus formátuma elsősorban azoktól a körülményektől függ, amelyben politizál. Az ötvenes évek körülményei között az európai projekt gyakorlatilag sikerre volt ítélve. A politikusokban és a közvéleményben élenken élt még a két világháború, áthatotta őket az európai elképzelés és a békevágy. Nem mondanám, hogy az integráció jelenlegi helyzete azért olyan amilyen, mert a politikusok kisformátumúak. Egyszerűen ilyen a helyzet. Egy radikális változási kényszer miatt azonban a most még csak periférikus szólalásokban létező irányvonalakat, mint a politikai unió vagy a kétsébséges Európa, más lehetőség híján felkarolja a főáram, és meg fognak jeleni e tervek véghezvitelére képes politikusok is.

- *Mivel folyóiratunk egyik középponti témája az egyetemi oktatás reformja, ezért utolsó kérdésként arra lennének kíváncsiak, hogy vajon Ön szerint a világgazdaságban lezajló változások milyen hatással lesznek az oktatásra, azon belül is elsősorban a felsőoktatásra.*

- Egyre többen fognak mandarinul tanulni. Na de komolyra fordítva a szót, Európa egyik nagy baja az, hogy szellemileg olyan, mint egy skanzen. A remélt kiút, amiről könyvemben is írok, az úgynevezett „mágikus háromszög”: az oktatás, K+F és az innováció összekapcsolása. Ebben Európa igen gyenge. Ami az oktatást illeti, volúmenben sehol nem vagyunk Ázsiához képest. Kínában, Indiában ontják az egyetemek a nem túl jó minőségű, de technikailag azért képzett mérnököket. Az európai felsőoktatás minőségét pedig jól jellemzi az a tény, hogy a világ 20 legjobb egyeteméből csak Oxford és Cambridge képviseli Európát, a többi szinte kivétel nélkül amerikai. Kicsit árnyaltabb a kép, ha a világ 500 legjobb egyetemét nézzük. Ebből már kiderül, hogy nagyon sok erős egyetem van Európában, de világszinten is elit intézmény alig. Az egyik oldalon tehát ott vannak az ázsiai dragonyos hadak, a másikon pedig az amerikai elitkommandók. Európa valahol a kettő között van. Ennél is na-

gyobb probléma, és Magyarországra különösen jellemző, hogy nincs átjárás az elmélet és a gyakorlat között. Cambridge és egy-két németországi klaszter kivételével alig akad olyan campus, amely az egyetemi potenciált összekapcsolja az innovációval. A cégek egyre inkább Ázsiába viszik K+F központjaikat, hiszen ott a piac, tehát Európának nemcsak hátrányos a helyzete, de a trendek is kedvezőtlenek. Európának valószínűleg meg kell találnia a rést, amelyre koncentrálnia kell, nem lehet mindennel foglalkozni. Van olyan piaci szegmens, amelyhez Európa tradíciói és intézményrendszere jól illeszkednek, és némileg már a háttere is megvan, ez pedig a környezet- és klimatechnológiák kutatása. Itt talán van esélyünk arra, hogy világ élvonalába kerüljünk. A nyolcvanas években gyakorlatilag hagytuk, hogy az amerikaiak szerezzék meg a vezető szerepet az információs technológiákban, nem szabad hagynunk, hogy ugyanez történjen a jövő technológiáival is.

SZENT-IVÁNYI BALÁZS–TÉTÉNYI ANDRÁS